

Axularren *Gero* liburuaren ale kasi birjinaleko “M” pleguaz

PATXI SALABERRI MUÑOA

O. Ez da irarkola-lana euskal letren esparruan sakonen jorratu den atala. Jakin, edonork daki haren premia dela liburuak argitaratu ahal izateko, baina nekez aurkituko da argitaletxeen esparruetatik at liburuen inprimatze tradizionalaren prozedurak kezkatzen duenik.

Gure literatura klasikoak ere, egia da, ez du arlo horretan kezkarik sortzen gehiegi lagundu, ez baita, hainbat arrazoi direla medio, ia inoren arreta erakartzeko gai izan. Noiz eskuizkribuen edota informazio iturri zuzenen faltagatik, noiz inprimatutako edizioetatik geratu izan zaizkigun aleen eskasiagatik (maiz asko ale bakarren bitartez burutu behar izan dira ikerketak eta azalpenak), kontua da, gure klasikoen idazlanen berri emateko orduan, inprentaren garaiko lanari dagokion guztia kanpoan uzten dela, hutsunea osatzeko erremediorik gabe.

Hori dela eta, ondoriozko azterketa-pobrezien panoramak bitxiago egin ohi ditu gai horiezaz, bakanka bederen, jaurtiki izan diren baieztapenak, hipotesi beharrean, erdi aieru bilakatu baitira gehienak ezinbestez.

Ausarten artean, J. Vinson izan da, guk dakigula, aitzindari eta, zuzenago edo zeharka, horretaz mintzo den serioenetakoa. Haren *Bibliographie* delakoa lekuko.

Geroztik, nonbait klasikoen argitalpenen deskribapenak baino larriagoak izan dira literaturak aurkitu dituen eginkizunak, eta esango genuke are guxtiago mintzatu garela edizioez berez eta haien inguruko arazo zehatzez, hala nola, argitaratuen paper motaz, tipoez, karaktereez, zuzenketez, konpaginazioaz... eta, oro har, tipografia eta inprenta lanei dagozkien guztiez.

Eta alor horretan agertu dena ere ez da Vinsonek esandakoetatik gehiegi urrundu.

Horrexegatik agian, eta gurearen abiapuntu bideratzaile gisa baino ez bada ere, paristar euskaltzalearen hitzak ekarri nahi genituzke hona.

1. Materreren *Dotrina christiana* liburuaren 1623ko argitalpenaren kariaz, ondoko hipotesia planteatu zuen Vinsonek honako artikulua honen gai ere izango den edizioen arteko plegu inprimatuen ustezko garraioa zela eta:

La p. 176 n'a que six lignes imprimées et tout le reste y est blanc. Un ancien propriétaire a écrit son nom dans cet espace blanc de la manière suivante: "Francis de Esparbem guataluna de Murguy. 1617". Cette date de 1617 est singulière, puisque le livre est de 1623. Serait-ce 1637? ou 1757 (akatsa dirudi, "1657" esan nahi zuela ematen baitu)? ou avons-nous à faire un exemplaire formé de deux autres dont l'un serait de la première édition? Si la date de 1617, pour cet *ex-libris*, est exacte et authentique, elle peut aussi s'expliquer d'une autre façon: elle prouverait en effet que l'édition de 1623 n'est pas à proprement parler une nouvelle édition, une réimpression de celle de 1617, mais que pour la faire on aurait repris les exemplaires restants de la première dont on aurait refait le titre et auxquels on aurait ajouté les p. 177 et suivants (Vinson 1891-1898: 1984, 52).

Materreren horretan huts egin zuen arren (ikus gure "Materreren 1623ko *Dotrina Christiana*"), egia da testu inprimatuen garraioaren posibilidadate erreala planteatu zuela lehendabizikoz frantsesak gure literaturak eman dituen argitalpenetan. Zehatzago esanez, galerada-proba hutsetarako inprimatutako orriak eta behin betiko ediziorakoak lasai asko enkoadernatu zitezkeela elkarrekin (posibilitatea beti posibilidadate), baina, *de facto*, erabili ere, erabili egiten zirela ale berriak (salmentarakoak barne) apailatzeko. Eta horrela, erraz gerta zitezkeela –segitzen zuen euskaltzale ospetsuak– garai edo xede desberdinetako inprimaldietan burututako testuak liburu batean –berean– aurkitzea, katu beraren kume bailiran.

Vinsonek iradokitako bidea jorratuz, artikulua honek erakutsi nahi luke nola gauzatu izan zen aukera hori Materreren autore garaikide eta ezagun baten obraren ale baten baitan. Axularren *Gero* liburuak utzi duen lehen edizioako ale baztertuegi batez baliatu izan gara horretarako¹.

2. Lerroon muina behar bezala ulertu ahal izateko, tipografiari buruzko bizpahiru ideia orokor bezain esanguratsu laburbildu nahi genituzke lehendabizi.

Inprentako ohiko prozesuak gorabehera, gogora dezagun ezer baino lehenago erliebean joan ohi direla inprimatzeko karaktereak; eta moldea *tipoe*k eta grabatuek osatzen dutela. Testuen konposaketa eskuz egiten zenean –eta honako hau da guri oraingoan interesatzen zaigun kasua–, tipografoarenak ziren ardura eta lan nagusiak. Laguntzaileak zituzten, halere.

Honatx urratsak: inprimatu behar zen testu originala aurrean izanik, *tipoe*k *kutxatik* hartu eta *konposagailuan* kokatu ohi zituen, hitzen eta lerroen arteko tartearik behar bezala jartzen zituelarik. Behin orria osatzen zuten hizki eta lerro guztiak paraturik, *paketea* izenekoa prestatzen zuen lokarri batez lotuz. Esan bezala, laguntzaile edo *paketegile* bat baino gehiago egon ohi zen eta, lana burutzeko, elkarren artean banatzen zuten originala.

¹ Bihozkie ene eskerrik beroenak ezinbesteko izan dudana *Gero* liburu honen mikrofitzak kontsultatzeko egokiera eman didaten Koldo Mitxelena Kulturguneko arduradunei eta, halaber, eginkizun eskerga(be) horietan buru-bihotza uzteko prest egon ohi den UPV-EHUko Koldo Mitxelena liburutegiko Lourdes Saenz de Castillo lagunari.

Paketea proben prentsan kokatu ondoren, moldea tintaz igurtzitzea eta papera gainean jartzea baino ez zen falta idazlanaren lehen inpresioa ateratzeko. Lehen inprimaketa hura paperean itzuritako akatsez jabetzeko eta behin betiko testua behar bezala taxutzeko erabili ohi zen. Izatez, zuzendu beharreko *galerada-proba* bezala eramaten zitzaizkion testuaren egileari inprimatutako hura eta, jakina, eskuizkribua, gero hark edo zegokion zuzentzaileak paperezko lehen bertsio haren gainean zuzen zitzan akats-okerrok.

Inoizka, halere, nonbait tipoetan geratzen zen tinta aprobetxatu nahirik edota, argitaratzeko presaren arabera, testu-orrazketa egiteko jende gehiago egon zitekeelako, ale bat baino gehiago inprimatzeko baliatzen zuten argitaratzaileek printzipioz proba hutserako zen behin-behineko inprimaldi hura.

Egile-zuzentzaile(ar)en zuzenketa haiek *berunezko euskarrian* burutzen ziotuen gero tipografoak. Horrela, ezin arreta handiagoz, eta pintza batzuk erabiliz, banan-banan ordeztu behar izaten ziren hizki eta hitz okerrak, eta behar bezala orekatu tarte-faltak, espazio zabalegiak, etab. Testuaren oreka egokia lortu ahal izateko, ohikoa zen hizkiak, hitzak, hitz multzoak edo lerro-zatiak ezker-eskuin mugitzea, eta, beharrezkoa suertatuz gero, silaba edo hitzen bat lerroz aldatzea ere.

Pakete guztiak zuzendu ondoren, eta inprimatzeko makinetara igaro aurretik, konpaginazioa eta paketeak neurri bereko orritan uzteko doikuntzalana burutzen zen.

Inprimatutako orrien antolatzeak, joste-lanek, azal-jartzeak eta bestek ematen zioten gero amaiera formala liburuaren edizioari.

Zuzentzaileen ardurapean geratzen zen, azkenik, inprimatu eta liburu bihurtu ondoren atzemandako akatsen eta gabezien zuzenketa eskuz eta ale guztietan egiteko erantzukizuna.

Barka bekigu, arren, bereziki azpimarratzen badugu hemen probetarako erabiltzen zen orri-sorta inprimatuaren eta behin betiko edizioaren arteko desberdintasunaz ohartzeko premia, besteak beste, ohikoa baita –ironia gehiegirik gabe diogu hau– probetarako testuak behin betiko edizioak baino akats gehiago izatea. Ildo horretan, ahal izan denetan, galerada-proben eta lehen edizioaren arteko alderatzeak garbi utzi izan ditu tipografoak *berun hotzean* egindako zuzenketa eta baita haien *tamaina* ere.

Kaleratzera doan edizioan, beraz, desagerturik geratzen dira probetan atzemandako akatsak. Inprimatu ondoren –diogun berriro ere!– beti jazo ohi da aurretiaz antzeman ez eta, ondorioz, liburu bihurtu ondoren eskuz zuzendu beharrekorik.

3. Honaino iritsi den irakurlea azkarregi gogaitu ez dadin, aitor dezagun zertan datzan proben eta zuzenketa atalak bereizten ibiltzeko arrazoi nagusia edo, beste modu batez formulatua nahi bada, zertan datzan idazlan hau eragin digun hipotesia.

Beherago zehaztuko den bezala, bada arrazoirik pentsatzeko Axularren *Gero* liburuaren 1643ko ediziotik iritsi zaizkigun aleetatik bat bederen ez dela merkaturatutako beste guztiak bezalakoa eta baduela, halaber, galerada-proben esparrukotzat har litekeen atalik. Hala balitz, edizio-hibridazioak gure letretan orain arte utzi duen lehen alea izango genuke honako hau, garrantzitsua ez horrenbeste lehena delako eta bai, aldiz, horrek agerian uzten duenagatik.

Egun Donostiako Koldo Mitxelena Kulturgunean aurkitzen diren bi aleetako bati buruz ari gara². Hondatuen dagoen alea da mintzagai duguna eta, nonbait horrexegatik hain zuzen, inoiz ez du arreta berezirik jaso, bestea bezalakoxea dirudiela eta, hobeto-edo dagoen alera jo izan baitute beti ikertzai-leek³.

J. Urkixoren liburu-bildumaren bitartez iritsia, lehen edizioko ale hau Pauen erosi omen zuen bibliofilo ezagunak eta 6513 zenbakiarekin sailkatu bere katalogoan (Vinson 1891-1898: 1984, 84-85)⁴. Honela mintzo da hartaz:

Este segundo ejemplar lleva, a guisa de ex-libris, un escudo de armas, sin indicación de nombre de familia: y debajo del mismo sobresale una inscripción, o mejor dicho, el final de una inscripción. Lo que se lee es: “binprètre”.

En vista de ello, para mí, no cabe duda de que el ejemplar en cuestión preteneció al poeta vasco Robin (Vinson, págs. 22, 25 y 305). Robin era “vicaire à Saint-Jean-de-Luz en 1732”.

La particularidad de su ejemplar del *Guero* es que están tachadas en él algunas palabras usadas en los siglos pasados por diversos autores, y que hoy se sustituyen, generalmente, por eufemismos (Vinson 1891-1898: 1984, 85).

Ondoko urteetan gertatu legez, Urkixo ere ez zen jabetu esku artean zuen bitxikeriaz.

Gaizkiago kontserbatuta agertu arren⁵, aleak, halaxe da, guztiz normala dirudi, azaletik begiratuta behinik behin. Orrietan barrena formalki erakusten duen salbuespen ikusgarriena hirugarren bekatu kapitalarekin obsesio berezia zuen esku bati isurita kotik dator nagusiki, izan ere, *amurusa*, *amurusia*, *putanera*, *emaztetan anhitz usatceaz*, *emaztetaco indarra flacatu*, *emacoiago* eta ildo horretako hitzak eta esapideak ezabatuta baitaude inolako gupidarik gabe. Halaz ere, begi bistan dago Axular baino beranduagokoa dela “zuzentzaile” setatsu haren intromisioa⁶.

Baina ez da hori ale bereziak islatzen duen guztia.

Aitortua dugu ez zaigula jatorrizko bertsioa kontsultatzeko aukerarik suertatu eta horrek nolabaiteko ondorioak izan ditzakeela hainbat arlotan. Mikrofitxa eta fotokopietan ezin atzeman daitezkeen ukitu eta zuzenketen nondik-norakoetan leudeke horietako nabarmenenak. Ezin jakin daiteke, kasurako, tinta berarekin eginak diren ala ez.

Nolanahi ere den, badira marka batzuk edizio *princeps* bezala ezagutzen dugun horretara iritsi ez direnak eta, horregatik ere, jasan zituen zentsura-pasarteak bezain berantiarzat har daitezkeenak. Adibidez, hasierako orrialdeetan (“Gomendiozco carta” delakoan, etab.) aski sistematikoa da “i” bokala

² Signatura berdina ale biek: J.U. 3376 CF 85.

³ Ondo dagoen ale horretaz baliaturik prestatu zuen Urkixok *RIE*veko edizio faksimil bukatu gabea (ikus aldizkari horretako ondoko tomoak: IV: 419-472 eta 517-572; V: 283-374; VI: 5-99, 334-384 eta 441-482; XI: 11-42; eta XXIV: 73-88). Jatorri bera du Euskaltzaindiak 1988an argitaratu edizioak ere.

⁴ Urkixoren oharrok J. Vinsonen *Bibliographie de la Langue Basque* delakoaren edizio berrian tarretaturik aurkitu ditzake irakurleak.

⁵ Alearen egoera tamalgarriak behartuta, konpontzeari ekin omen dio Donostiako Kulturguneak. Horrek berak eragotzi digu duela denbora asko eskuztatua genuen haren kontsulta zuzena.

⁶ Sexuarekin hain tematia ez zen beste esku batek zuzenduko zituen gero, *in margine*, ezabatu haietako zenbait.

daramaten diptongo beheranzkoetan aipatu bokalaren gainean bigarren puntua eranstea: *maïtea, orhoitçapen, haïn, Iaincoac, conseïlla*⁷. Aurrerago eta asistematikogo, ezin ahantz daiteke Axularrek berak ere horrela jokatu zuela zenbait kasutan, horietako azpimarragarrienak 172. orrialdean inprimatuta datozenak direlarik: "Baiña. aï. aï. ai, eta millatan aï".

Bada, halaber, tintaz burututako bigarren marka-mota bat, lehen argitalpenaren zuzentzaileei ezin egotz dakiekeena, hau da, testuan barrena hitzaren hasierako "i" delakoa maiz asko "j" bihurturik geratu da eskuz egindako marrazko baten bitartez (ikus, esaterako, 176. orrian *iocoac, iocatceintu, iarri, ia-tea*).

Nonbait ildo bereko iruzkina luzatu beharko litzateke puntuazio-marka zenbaiti gagozkioarik (horiek bezalakoak dira gaizki jarritako "z" edo "s" hizkien gainean eskuz egindako zuzenketak ere⁸). Baina berriro diogu: beranduago burutuak dirudite eta ez ditugu aintzat hartuko.

Orobat esan genezake aurkibidean aurkitzen diren zuzenketei dagokienez. Ildo horretatik, "Liburu hunetaco Capituluuen contua" izenarekin hasten da paginazio zenbakirik gabeko aurkibidea eta, lehen begiradan atzeman daitekeen legez, kontu bategatik izango ez balitz, faksimilak duena bezalakoxea dela esan genezake. Hain zuzen, 1988 faksimilak errespetatu ez zuen "Rr" koardernotxoaren antolamendutik dator desberdintasuna, izan ere, aurkibidearen lehen orria 621. orrialdearen atzean egon beharko baitzukeen eta ez faksimilean agertzen den letra gabekoaren ondoren.

Aukibideko gainontzeko ñabardurak ere –orain komentatzera goazenei horrela dei badakieke, bederen– eskuz egindako zuzenketetan dautza eta, aurrekoak bezalatsu, beranduago eginak dira. Mikrofitxetan igarri daitekeenaren arabera, pipiak edo bestek jan-zulatu-hautsitako orri-zatiak, bestaldetik eskuz idatzitako hainbat paper puskekin estali zirela ematen du. Paper horietan, gero, eskuz osatu zituzten falta ziren testu zatiak⁹ (IV. kapituluari dagokion izenburuaren azken lerroko bi hitzak dira salbuespen bakarra), papera itsatsi zen aldean eskuz berreraikitako zatiak luzeagoak direlarik. Eranskin horien bestaldean eskuz idatzitako hizkiak eta hitz zatiak atzematen dira, guztiak gaztelaniaz: "*su [??] d...*", "*Guarde*" (zenbatu gabeko 622 or.), "*[...]cho el que*", "*G*" (z/g 624 or.), "*as las or[...]*", "*M [...] San...*" (z/g 626 or.). Hizkien estiloagatik, liburuan barrena zentsura zuzentzen ibili zen eskutik ateratakoak izan litezke, akaso.

Gainerakoan, ez dago ale honetan besteetatik bereiz dezakeen alderik. Ez behintzat lehen begiradan, edizio bereko testuak arretaz erkatu gabe, ikus daitekeenik.

⁷ Beste Milanges baten ardurapeko (Jacques Millanges izenekoa honako hau) inprimategian argitaratu *Dotrina christiana* (1623) liburuan Materrek beste era batez darabil dieresia, ohiko poetikatan adierazten zuen esanahiarekin, alegia, (beste hizkuntzetan batik bat) diptongo goranzkoa osa lezakeen bokale elkarketa bat bitan ebakitzen zela jakinarazteko: *cerüetan çaudena* (78 or.), *mantenüa* (81 or.), *Ainguerüen* (257 or.), *errebelatüa* (282 or.), *ceüen* (301 or.), *inguriüan* (332 or.)... Ez da sistematikoezia, edonola ere.

⁸ Geroren beste aleetan zuzenketa fin gertatzen direnak, honetan letrakera sendoago, ilunago eta desberdin batez burutuak agertzen dira; ez dirudite Milangeseneko zuzentzaile(ar)en eskutik atereak.

⁹ Kapitulu zenbaiti dagozkien orri-zenbakiak ere eskuz zuzenduta edota osatuta agertzen dira.

4. Ordea, 1643ko aleen arteko alderatzetik ondoriozta daitekeenez, esku artean dugun liburua badu nabarmendu beharreko ezaugarri garrantzitsurik.

Lehen ezaugarria, paradoxikoki, zuzenketarik gabeko testua izatean dago, testu zeharo *garbia* esango genuke, ondoren ikusiko den legez. Jakina, eskuz eta salmentara atera baino lehenago idatzitako zuzenketez ari gara.

Akatsak ohikoak dira liburuen edizio gehienetan, eta ohiko suertatu ziren Axularren lehendabiziko honetan ere, batzuk larriak, eta ez horrenbeste besteak. Arinak lirake, esate baterako, ortografia hutsari dagozkionak¹⁰. Larri samarrak, aldiz, kaleratutako beste aleetan ere zuzendu gabe geratuko ziren hainbat huts: “mortal” hitzaren ordeztu, *mortal* (254 or.) agertzea; “behar” hitzaren ordeztu *hebar* aurkitzea (335 eta 419 or.); “erabaquitceco”-ren ordeztu, *eharaquitceco* (253), etab.

Baina, adierazi bezala, aski ohikoa zen horiek gertatzea eta ohikoa, halaber, horietako askotan inolako zuzenketarik ez egitea. Dagokigun ale honi ere ez zitzaion bat bera erantsi, nahiz eta horrelako zenbait zuzendurik kale-ratu ziren gainontzeko franko ale¹¹.

Eta zer esan *Gero*-ren aleetan larri bezain ezagun diren hainbat testu-akats, gabezia eta hutsunez? Nola jokatu zen horiekin berezitat dugun ale honetan?

Nabaria den bezala, ortodoxotzat ditugun aleetan faltan atzemandako hitzak eta pasarteak zegozkien orrialdeen ertzetan erantsi ziren gero, eskuz, merkaturatu aurretik¹². Horiek guztiak inprentak jarritako zuzentzaileek eginak dira eta bigarren edizioaren testuan barneraturik amaituko zuten¹³ gehienek. Begi bistakoa da sorta mardul samarra osatzen dutela (161, 248, 271, 441, 614 or., etab.), haietako batzuk zinez garrantzitsu direlarik hainbat pasarte behar bezala ulertu ahal izateko. Gogora bitez, esaterako, “harri precia-tuequin. Aditcera emaitagatic” (142 or.), “beccatutan dagoenaren espe-rantça” (450) eta beste zenbait.

Bitartean, baina, horrelako zuzenketa bat bera ere ez du aztergai dugun aleak, ezaugarri horrek *Geroren* ale honi egozten dizkion “inuzentzia” kutsu guztiarekin eta, azaletik behinik behin, susmo lausoaren inpresioarekin.

Testu neutro eta garbiko alea, beraz, patuak salbatu eta egunotara iritsa-razitakoa.

¹⁰ Maizen azaltzen diren akatsak direla eta, beti pentsa liteke idazlearena zela “s” eta “z” hizkiak behar bezala ez bereizteko (eta ez idazteko) gabezia. Alabaina, bada jatorrizko testu luzeak inprenta-laguntzailearen batek ozenki irakurriaz konposatzen edota *berunean* zuzentzen zirela adierazten bide duen aztarnarik, eta ez testuak aurrean izanik, izan ere, tipografo zuzentzaile frantsesaren belarriarentzat bereiztezinak gertatu ohi ziren txistukarien esparrukoak baitira akats ohikoak eta nabarmenenak: *aberratz* (160,188, 221, 233...), *sinbetz* (266, 269...), *hutz* (188, 269...), *arratz* (169, 192...), *liquitz* (190, 191...), *azco* (156, 161, 162...), *cines* (15...), *sacrificios* (24...), *gutças* (119), *uzte* (59...), *erdietz* (152...), *ceçaqueyens* (85), *herioseco* (201), etab. Esan gabe doa merkatura atera behar ziren aleetan lumaz zuzentzen zirela haietako asko; beste asko, berriz, ukiturik izan gabe igaro ziren zuzentzaileen eskuetatik.

¹¹ Lehen edizioako ale guztien arteko alderaketa falta bada ere, zinez esan daiteke aski era sistemati-koan zuzendu zirela gero bigarren edizioan zuzendurik agertu zirenak, hala nola, “198” -> 197 (197), “itzasoan” -> *itsasoan* (197), “Errietatsuen” -> *errietatsuen* (270), “hominibus” -> *seminibus* (271), “Harri” -> *Harri* (290), “hatz beherapen” -> *hats beherapen* (329), “hatz” -> *hats* (196, 489), “beça” -> *beçala* (531), etab.

¹² Zuzenketarik gabekoa da, halaber, Gasteizko Eusko Legebiltzarrean gordetzen den alea.

¹³ *Geroren* 1988ko faksimilean azaldu arren, hainbat ohar ez dira 1643ko zuzentzaileek eginak, beranduagoak baizik (ikus, adibidez, faksimilaren 27-34 orrialdeen ertzetan eskuz idatzita agertzen direnak). Guk hemen ez ditugu aintzat hartu.

Baina horrekin batera, badu ale honek beste ezaugarri azpimarragarriak, hots, "M plegua" izendatu dugunak ematen diona eta liburuaren benetako harribitxi egiten duena.

5. Labur adierazita, Donostiako Koldo Mitxelena Kulturguneko ale honek dituen ezaugarri eta balio nagusiak (eta misterio-akuilatzailera, erantsiko genuke) bertan azaltzen diren zenbait akatsetan dautza, akatsok, hain zuzen ere, ale horretan bakarrik agertzen baitira. Alegia, *princeps* zat daukagun argitalpenean zuzenduta aurkitzen dira ale horrek zuzendu gabe dituen hogei bat oker grafiko eta tipografiko (hizkiak, hitzen arteko espazio ezak, etab.)¹⁴.

Horrela, guztiok erabili ohi dugun edizio kanonikoan (1988an kaleratu faksimila da eredu horren argitalpen eskuragarriena) ez da akatson aztarnarik, inprimatutako akats haien ondoko zuzenketok *berunean* burutu baitziren, inprimatzeko plantzetan.

Ale berezi honetan, beraz, bi inprimaldi desberdinetako materiala elkarrekin da: galerada-proba gisara edo¹⁵ buruturiko liburu-zatia, alde batetik, eta behin betiko lehen edizioari dagokiona, bestetik.

Eta "liburu-zati" diogunean, akats guztiok liburuaren toki zehatz batean biltzen direla ulertarazi nahi dugu, hau da, 169. orrialdean hasi eta 181. orrialdean amaitzen den orri-kopuruan.

Are gehiago: orain arte aurreratu ez badugu ere, kausalitate-hariaren asfaltzateak harantzago eraman gaitzake berehala, orrialde horiek koadernotxo bakar baten zati direla ohartzeraino, besteak beste.

Gero liburuaren bezala, "In-8º" modura argitaratutako obra osatzen zuten koadernotxoak hamasei orrialdez osatu ohi ziren eta, ezaguna da, alde bietako bakoitzean zortzina orrialde eman zitezkeen plegu baten tolestatzearen eta orri bihurtzearen ondorio ziren. Inprimatze orduan, pleguak alfabetoko hizki batez (edo biz, alfabetoko letra guztiak amaitzean) markatu ohi ziren alde batetik, pleguaren eskuinaldeko beheko ertzetik hurbil, lehen orrialde izango zen hartan, gero liburu bilakatzean, koadernotxoen ondozkapena egokiro egin ahal izateko. Aldi berean, behin enkoadernatutakoan, kaiera bakoitzaren ezaugarri bihurtzen z(ir)en hizkia(k).

Esku artean dugun aleari gagozkiolarik, aitortu behar da akatsen koadernotxoa "M" letrak identifikatzen duela eta hasi, 169. orrialdean hasten dela eta 184.ean amaitzen. Eta, adierazi bezala, bertan pilatzen dira geroagoko *princeps* ediziorako *berun-euskarrian* zuzenduko ziren akats guztiak.

Akatsak, xeheago esateko, honoko zortzi orrialdeotan baino ez dira azaltzen: 169, 172, 173, 176, 177, 180, 181 eta 184. orrialdeetan, hain preseski.

Ea zergatik agertzen diren akatsok orrialde horietan eta ez besteetan litzateke planteatzen den bigarren galdera (lehendabizikoa, nahiz eta momentuz ihardespenik gabea, ea zergatik plegu honetan bakarrik bailitzateke).

¹⁴ Plegu honetan zein besteetan akats gehiago dagoen arren, korrejitu gabe geratu ziren ale guztietan (adibide nabarmen bat artikulu honetako 18. oharrean).

¹⁵ Galerada-probei zegozkien orriak izan zitezkeela esatean, ez da inolaz ere baztertu nahi bestelako hipotesirik, hots, orrialdeen iturburua galerada-proben ondoko behin betiko izan asmo zuen edizio akastuna gerta zitezkeela proposatzen duena, etab. (ikus artikulu honen 7. atala).

Erantzuna aski erraza da pleguaren inprimatze-antolamenduari erreparatuz gero, izan ere, gero kaieratxoia izango zenaren orrialde horiek guztiek pleguaren alde oso bat –barka bekigu erredundantzia– osatzen baitzuten. Bistan da, inprimatzerakoan, pleguaren beste aldean “M” koadernotxoari dagozkion beste orrialdeak zeudela, hots, liburuaren 170, 171, 174, 175, 178, 179, 182, 182 eta 183 orri-zenbakia daramatenak.

Laburbilduz, bada, bi puntu azpimarragarri: bat, koaderno bilakaturik geratu zaigun “M” plegu berezi honen alde batean bakarrik zeuden akatsok; eta bi, *berunezko euskarrietan* behar beste doikuntza tipografiko egin ondoren, zuzendurik geratu ziren *Geroren* lehen argitalpentzat hartzen den 1643koan.

6. Aurreratu legez, hogei bat dira, oro har, hona ekarritako alearen “M” plegu-kaieraren eta lehen edizio kanonikotzat dugunaren artean aurkitzen diren desberdintasunak. Ikus daitekeen bezala, garbiak dira guztiak¹⁶ eta tipografoen parte hartze zuzena behar izan zuten zuzenketak berunezko euskarrietan burutu ahal izateko. Hona hemen:

Orri-lerroa ¹⁷	M plegua	<i>Princeps</i> edizioa
169, 23	<i>ezcuey</i> (Hizki-zuzenketa hutsa. “M” pleguan, “z”-ri “s” bat gainjarri zaio eskuz).	<i>escuey</i>
172, 2	<i>othelerau-</i> (<i>othe</i> delakoa eskuinerantz eramanez lortu da hitzak bereiztea).	<i>othe lerau-</i>
172, 3	<i>Segurda</i> (Hitzok bereizteko, aditz laguntzailea eta hurren datorren “ <i>pintatçailleari</i> ,” ere eskuinerantz mugitu izan dira).	<i>Segur da</i>
172, 14	<i>fruituctaric</i> (Hizki-zuzenketa hutsa).	<i>fruituetaric</i>
172, 14	<i>dastadeçan</i> (Hitzok bereizteko, aditz nagusia eta aurreko <i>fruituetaric</i> zuzendua ere ezkeralderantz eraman izan dira).	<i>dasta deçan</i>

¹⁶ Eranskinetan atzeman daitekeen legez, ez dira gogoan hartu zalantza bat baino gehiago sorrazten dutenak. Adibidez, lehen edizioaren 7. orrialdeko 6. lerroko *guztiac* delakoa ez dago argiegi *guztiac*-tzat hartu behar den.

¹⁷ Lerroei dagozkien ondozkatze-zenbakiak lerro errealean arabera finkatu dira, atal-buruak eta tarreak aintzat hartu gabe.

172, 15	<i>Etaiondonc Pauloc</i> (Hizki-zuzenketa hutsa).	<i>Etaiondone Pauloc</i>
173, 5	<i>bi.hia</i> (Zuzenketaz gainera, hitzaren lehen hizki biak eta aurretik doan komatxoa eskuinerantz eraman izan dira).	<i>bilha</i>
173, 6	<i>era main-</i> (Zati bien arteko lotura egiteko, <i>m</i> hizkia zabaldu eta ezkererantz eraman izan da).	<i>eramain-</i>
173, 11	<i>ioaitendu,</i> (Lehen hitza ezkererantz mugitu da, aditz laguntzailea eskuinalderantz eta komatxoa -testukoa ote?- ezabatu).	<i>ioaiten du</i>
173, 12	<i>biltcintu</i> (Falta zen bokala tartekatu ahal izateko, eskuinalderantz mugitu dira ondoko hizkiak).	<i>biltceintu</i>
173, 13	(Gaizki irudikatutako koma baten zuzenketa dirudi lerro horretako lehen komatxoak; oso antzekoa –nahiz eta zuzendu gabe utzia– da 181. orrialdeko 18. lerrokoa ere).	
173, 16	<i>ata</i> (Hizki-zuzenketa hutsa).	<i>eta</i>
173, 22	<i>etazazteac</i> (Tarteak behar bezala lortzeko ia lerroaren hasieratik burutu izan da ezkererantzeko desplazamendua, hots, “ <i>sendo naiz, gazte naiz, eta</i> ” zatiari dagokiona, hain zuzen).	<i>eta gazteac</i>
176, 10	<i>peril handian iarri nahidu</i> (<i>nahi</i> hitza ezkererantz mugituz lortu da tartea)	<i>peril handian iarrinahi du</i>
176, 27	<i>ezguc</i> (<i>guc</i> eskuinerantz mugituz atera da tartea).	<i>ez guc</i>
177, 8	<i>iaanen</i> (Hizki-zuzenketa hutsa).	<i>içanen</i>
177, 10	<i>sesegatu</i> (Hizki-zuzenketa hutsa).	<i>sosegatu</i>

dirudi horrek plegu bereziko alearen existentzia zuritzeko azalpen bakarra²⁰ eta ez, ezinbestean, egokiena²¹.

Antza denez, zerbaitegatik edo zerbaitearako prestatu zen dagokigun alea. Litezkeen aukerak, noski, anitz dira, eta ez dugu uste guztien zerrenda zehazten aritzeak benetako zioa, beste gabe, argitu lezakeenik.

Nolanahi ere den, dugun adibide bakana dugula, eta harik eta bestelakoak ezetsi eta baztertu arte, arrazoizko-edo dirudi pentsatzeak inprimatzaileak ez zuela ale hori merkaturatzeko atondu, nahiz eta, jakina da, Jainkoarenak bezala, asko bezain ezezagun ohi diren irarkoletako sotoetan usteltzen geratu gabe, liburuak merkatura edota partikular baten eskuetara iristeko erabiltzen dituzten bideak.

Halabeharrez, bada, irekita geratzen da liburu kasi birjinal honi buruzko aieru eta hipotesien kapitulua.

BIBLIOGRAFIA

- AXULAR, 1643, *Gero*, G. Milanges, Bordele (Donostiako Koldo Mitxelena Kulturguneko ale bien signatura: J.U. 3376 CF 85)²².
- AXULAR, 1643, *Gero*, G. Milanges, Bordele (Faksimil edizioa: Euskaltzaindia, Bilbo, 1988).
- GASKELL, Ph., 1998, *Nueva introducción a la bibliografía material*, Gijón.
- MATERRE, E., 1623, *DOTRINA CHRISTIANA*, J. MILLANGES, BORDELE.
- MICHEL, F., 1857: 1983, *Le Pays Basque. Sa population, sa langue, ses moeurs, sa littérature et sa musique*, Zarautz.
- SALABERRI, P., prentsan, "Materren 1623ko *Dotrina christiana*".
- VINSON, J., 1891-1898: 1984, *Bibliographie de la Langue Basque (Volumenes I y II)*, Donostia (1891eko *Essai d'une Bibliographie de la Langue Basque* eta 1898ko *Complément et Supplément* liburuen edizio bateratua, eta J. Urkixoren oharrez hornitua).
- XAHO, A., 1836, *Voyage en Navarre pendant l'insurrection des Basques (1830-1835)*, orain in *RIEV* 20 (105-127, 182-206, 350-377 eta 466-493) eta 21 (98-152).

²⁰ Erakargarria da *Gero* liburuaren 1643koa baino lehenagoko edizioaren hipotesia. Alabaina, idazlanaren onepen-idazkien data dela eta, kronologiari aihur ez litzaiokeen arrazoibidea aurkeztu behar-ko litzateke lehenabizi. Edozein modutan ere, gogora bedi 1640ko edizio batez hitz egin zuela materia bibliografikoan zehatzegia ez zen A. Xaho zuberotarrak (*Voyage en Navarre...* ik. *RIEV* 21, 106 or.), eta ildo beretik abiatu zirela M. Larramendi ("que tous les Bibliographes on suivi", Vinson 1891-1898: 1984, 87) eta Francisque Michel bera ere, 1642an argitaratu edizio batez mintzatu baitziren biak, hain zuzen ere, "la seul qui existe, est, comme nous l'avons dit, défectueuse et remplie de fautes", Michelen hitzetan (1857: 1983, 474). Akatsen ezaugarriak gure pleguaren izaerarekin bat egingo lukeen arren, Michelek ematen dituen bibliografi erreferentzia ia guztiak egun bigarren ediziotzat dugun *Gerori* bide dagozkio. Eta "ia guztiak" diogu, zeren eta, gauzak ilunagotzeko, 1642ko dataz gainera, beste inon agertzen ez den hitz bat ere tartekatzen baitu obraren erreferentzia ematean: "Bordelen, *egui*na G. Milanges, Erregueren inprimatçaillea, baithan 1642" (gurea da hitza nabarmentzeko erabilitako letrakera etzana). Akatsa berau ere? Ezin ahantz daiteke gainerakoetan aski zuzen jokaten duela Michelek, esate baterako, ohar beraren amaieran, lehen ediziotzat dugun liburuaren erreferentzia ematen duenean.

²¹ Desberdintasun horien arrazoia inprimatze-probak egiteko moduan ere egon liteke. Gaskellek dioen bezala (1998, 442), "las pruebas se leían y se corregían en la imprenta cuando estaba a punto de comenzar la tirada. De hecho, en 1600, en las imprentas inglesas, podían hacerse lecturas posteriores una vez puesta en marcha la tirada, tomando uno de los primeros pliegos y leyéndolo (sin recurrir al original) a la vez que proseguía la impresión; después se paraba la prensa y se corregían los tipos; como consecuencia de ello, los ejemplares del libro contenían pliegos impresos con formas en diferentes estados de revisión".

²² Urkixok lehenetsitako aleak 1 zenbakia du haren liburu-bilduman; hemen erabili denak, berriz, 6513 zenbakia. Lehena izan zen Euskaltzaindiak 1988an faksimil gisa argitaratu zuena (ikus 3. oharra).

ERANSKINAK

"M" kaieraren plegu berezia osatzen duten orrialdeak

DÉMBORAREN GALTCEAZ 169

tuçú, eta halatan erremediatcen eta estaltcen ceure leheneco falta eta alferqueria. Bada molde hunefan berean guc ere gucure dem-bora, hunerainocoan alferquerian eta gaix-taquerian gaizqui empletatu duguna, orai ontafunean doblatuz eta laster eguinez behar dugu coberatu, eta erdietsi. Hala erraiten da, ardiac ere, arrats aldean, fitetz ago janez bere goizeco gutijana, erdiesten duela. Halatan mahastiaren jabeac ere, arrats aldean trabaillatcen hafi cireney eman cerauen hanbat jornal, eta alocairu, nola goizetic trabaillatu cireney. Ceren arrats aldean hafi cirenac, hain cinez eta gogotic hariçan ciren, non hec de miora gutiz, bertcecanhitz-ez beçanbat eguin baitçuten.

Bada haur beror eguin behar dugu guc ere, orai arrats aldean, çahartceon, gucure egu-non accabatceon. Orai baitacufagu çen ja adinaren arauaz, heriotceco portura hurbilt-cen garela, hemengoaz, eguin hurrandu-gula. Orai bada orai behar dugu permatu; orai behar derauegu, efcuey eraguin. Orai nori bera errenda, orai ççaiçoatic iltqui. Orai ethorqui çunean penfa. Orai cin cinez, bihotzeçco vrriquimendu batequin, eta guc-hiago, ez eguiteco vorondatearequin, aicci-netic concientcia ongui iratioric, eta exami-naturic, osoqui, eta eguiatzqui cofçilla: co-fessatu ondoan, leheneco occafinoctarie

M

172 GAZTETIC ÇAHARTCERA

latua : imagina harc, baldin, eçagutçaric balu, nori lehenic behatu behar otheleraucaio? Segurda pintatçailleari, berari, bere eguilleari. Beraz hunelatan guizonac ere, Jaincoac berac bere imaginara, eta idurira, hain ederqui eguina denaz gueroz, adimendura heltcen den beçain fite, bere eguilleari berari, iduria eman dioenari, behar dio behatu, haren cerbitçuan behar du bere ahala emlegatu. Hunen arauaz erraiten du.

b. ad Thi-
Ro.2.

done Pauloc. *Laborantem agricolam, oportet primum, de fructibus accipere.* Arraçoin da, travaillatcen den laborariac, berac lehenic bere fruituctaric dastadeçan.

. Corin.3.

Eta Londonc Pauloc berac dioen beçala. *Dei agricultura estis.* Çuet çarete, eta gu gara, Jaincoaren laboraritasuna : gu gara, Jaincoaren lur-landua, appaindua eta travaillatua. Arraçoin içanen da beraz halaber, Jaincoac berac, laborari onac beçala, bere travaillua, lehenic goça deçan : eta adimendura edo endelgamendura heltcen garen pontu beretic, gure obren primicia : eta lehena dasta deçan.

Baiña. aï. aï. ai, eta millatan aï! Non da bere lehen fruitutic, bere obren hastetic, Jaincoari dasta aracitcen deraucanic? Non da guiristino goiz-tiarriç? Goiz ontcen denic? Gazte danic. Jaincoa cerbitçatcen denic? *Va mihi quia falsus sum sicut qui co-*

PENITENCIA LVÇATCEN DVENAZ 173

*ligit, in autumnno racemos vindimia, non-
est botrus ad comedendum.* Ai ene vrrical- Mich. 7.
quiçuna (dio Miqueas Prophetac) ceren ni
eguin naiz vdaren finean, bertceren bil on-
doan mahats hondar-mondarren, bi.hia da-
billana beçala. Hoberenac bertcec era main-
tu. Ezterautate morcoxta bat ere, eta ez bic-
cor bat, ahoan eman ahal ditequeyenic vtci.
Bada haur beror erran ahaldeçaque gure Ja-
ungoicoac ere. Ceren gure gaztetafuna bert-
cec joaitendu, Lehenbicico obrac bertcec
biltcintu. Deus guelditcen baçaica ere,
bil ondoac, hondarrac, çahartcecoac, guel-
dit cen caitça. Eta gaix. oeneco contuan, ail-
lequitça hec ere, edo hec bedere gueldi.

S. I.

BAdirudi ecen defohore ata laido cayela
Boraico presuna gaztey prestuqui bicit-
cea, eta beccaturic eguin gabe egoitea. Bere
eguin bidea, Jaincoari çor dioten cerbitçua,
gueroco, çahartceco ordenatcen dute, erai-
tendutela. Berdin oraino ezta hiltceco peri-
lic, sendo naiz, gazte naiz, etagazteac gazte
antçu, gazte beçala behar du bici eta gover-
natu. Çer lerraque munduac berac ere,
baldin orai danic parti banenguio? Hor
helduda çahartafuna, dembora pausatua,
ymoa, erho querien vztecoa. Orduan bai,

M 3

176 GAZTETIC ÇAHARTCERA,
 cabatce hartan, baitago, seculacortz ongui
 edo gaizqui içaiteco pontua, eta gora behe-
 rà : halatan Deabruac ere accabatce hartan,
 escuey eraguiten deraue: orduan bere artea,
 antcea, maiña, eta ahal guztia emplegatcen
 du : orduan çacucoac atheratceintu, da-
 quizquien jocoac, jocatceintu : eta iccuffiric
 dembora guti duela, tentatceco, guti hari
 ahal daguien guztia, valia aracitcen derauca.
 Beraz hunelatan, peril handian jarri nahidu,
 çahartceraiño beccatutan egon gogo due-
 nac. Ceren arraço iñ haur ere eman deçadan,
 cer içanenda, anhitzi guerthatcen çaicana,
 çahartu vstea, çahartu gabe, bere adinic hobe-
 renean hil badadi? Eta hala hil ezpadadi
 ere, cer ahal daidique, çahartcean, adin flaco
 hartan? Eta orduco ongui eguitea, cer ualia
 ahal daquidicayo? Ici garrida san Basilioe
 pontu hunen gaiñean erraiten duena. *Tempe-*
rancia in senecta non est temperantia, sed potius in-
continentia quadam impotencia. Çahartafuneco
 pairua eta pairatcea, ecina da, eta ez pairua,
 eta ez pairatcea: indarraren escastea da, aha-
 laren faltatcea, ecin eguinez egoitea: bor-
 chaz guelditcea : adinac vkho eguitea:
 eguin nahianen ecin eguina: beccatuac berac
 aiticintcea : ezguc beccatuen, baiña becca-
 tu ec gure vtztea. Eritafunean guti jatea, ezta
 guti jate : orduco barurtcea ezta barurtce,
 ceren baliz appetitiric, bada vorondate. Ha-

afil. ora-
 one 4. de
 cenitent.

PENITENCIA LVÇATCEN DVENAZ. 177

la da bada comunzqui çahartceco pairamendua, beguira mendua, eta beccatuetaric baurtcea ere: ecinezcoa da, eta ez vorondatezcoa. Hunen arauaz erraiten du san Crisostomoc ere. *Qui modestus est in senectute, cum atate plurimum iubetur, non magnam suam modestiam mercedem arbitratur habiturum.* Eztut vste prefuna çaharrac, probetchu anhitz iaanen duela, bere çahartcean, onhest, modest, paufatu, eta lesegatu içaiteaz: ceren adina bera hartara laguntcen baitçaica, adinac berac hartaratcen baitu, nahi ago badu ere ecin baitaidique bertcela. Cer esquer vste duçu içanen duela, edo irabaci eguinen duela çahar ecinduac etsaiari bidera harmaturic ez ilquitceaz? Arratsean etcherat goiz viltceaz, eta bihurtceaz? Amorantiara gáztean beçala ez joaiteaz? Dantçan eta jaucian ez ibiltceaz? Pontu hunen gainean ere, bertce guztietan beçala ederqui erraiten du san Agustinec. *Sed quidam sunt fratres mei, qui in iuventute sua luxuriosè vivere volunt, & si ad senectutem pervenerint gloriantur dicentes se continentibus esse: tunc enim eligunt servire castitati, quando libido eos servos habere contemnit. Nunquid tales continentibus dicendi sunt? Absit. Tales enim premium non habebunt, quia laboris certamen non habuerunt.* Batçuec nahi dute, bere gazte demorari bici bere gogara, anhitz beccatu, eta defordenu, guztiz ere emaztequin eguiten

Chrysoſt.
Hom 50.º
cap 24.
Matth.
T. 2.

August. 2
fratres me-
rem scrip-
6. Tom. 5.

180   GAZTETIC ÇAHARTCERA

ere eman agoá çarenean, ceure burua penatu-
co duçunz. Ea orduan leheneco aztura çà-
har gaixtoac vtciric , aztura berri on batçuc
hartuco ditu çuntz. Eztaquit, nic duda egui-
ten dut.   Eta norc eztu duda eguinen? Cerea
Sendoac jafaiten eztuena , flacoac nola mana-
jatuco du?   Baldin bacinitu bi abre , eta bi
carga , ezliçateque erhoqueria , cargaric pifü-
ena abreric flacoenari emaita?   Hala egui-
ten du bada, penitenciaren carga çahartcerat
egotzten duenac.   Gaztetafuna sendo da,
indartfü da , ongui eguiteco, travaillateco,
eta Jaincoaren cerbitçuan emplegatceco gai-
da.   Baiña çahartcea flaco da , or behar da,
berac du bere buruarequin, eta bere buruaren
softengatcen eguitecoric asco,   Çaharra ecin
barur diteque , belhaurico oracinotan ecin
dagoque: erromerian ecin dabilque.   Fincan
çaharrac , bere çahartafuneco eritafunequin
eta arraçadurequin , penitenciazco obraric-
cin daidique- Nola içanen da bada orduan,
bere eguin bidearen eguiteco on , eta gai?

Guti da çahartcean , gaztean baiño çalhüt
ago , arin ago , eta jauzcalari handi ago.

Elefantac (aniamalia handibat baita) bere
gazte demboran belhanac , eta gainfaco
bertce junturac çalhütu, erraxqui doblatcen,
eta plegatcentu : baiña çahartcean gogortcen
eta ofatcen çaitça , halaco moldez , non bal-
din orduan eror , edo etçan badadi , ecin jat-

PENITENTIA LVÇATCEN DVENAZ. 181

qui baititeque. Eta halatan hartaraz guero, bere naturaleçac berac hala eracutfiric çuhaitz en contra, hec sostengu harturic, çutic dagoe-la, bere loa ere eguiten du. Bada Eiefant çaharraren, eta gaztearê arteâ edireiten dê, dif-ferentcia, edireitenda, presuna çaharraren eta gaztearen artean ere, gaztea çalhui, eta mana jucor beçain, da çaharra gogor eta çur-run.

§. 3.

BAiña hunelaco differentciaric ezpaliz ere ezta çahartceco beguiraj egön behar. Ce-ren çahar arteraiñoco dembora hartan ere, gazte çarenean ere, anhitz ongui eta ontasun eguiten deratçu ceure Jaungoicoac, hazten, mantenatcen, eta biciric eduquitçen çaitu. Ezliçateque bada arraçoïñ, çuc ere bitarte hartan, ceure demboran, ontasunac erre-ci-bitcen dirutçunean, esquerrac errenda ciniat-çon, cerbitça ceneçan lauda, eta ohora cene-çan? Çuri Jaincoac bethi eguiten deratçu ongui, cergatic bada çne ere eztiöçu bethi ere eçagutça eguinen, eta esquer emanen? Çure alderacotcat franco da eta liberal Jaincoac, nolatan bada çara çu, hain escas eta hertsi, çeure gazteafuna, adinic hoberena, sobera etfiric, gaixtoena, hondarra, çahartcea eman nahi baitiöçu? Gaiñac, picaiñac, eta hautu-sc bertceren, hondarrac, eta arbuyoaclainco-eren. *Non enim tantum minimum in fundo, sed*

184

ÇAHARTCEAN ERE

manaju appurra dela? Era adin harc bere dem^o
boran eguiten dituen falren erç erremediatcen
eguitecoric alco içanen duela?

Beraz hunelatan , gazte da nic behar da
Jaincoa cerbitçatu, penitenciatan empletatu,
beccatu etaric apartatu, eta ez guerotie gue-
rorra , gaztetie çahartcera , luçatu.

---

*Çahartcean ere penitenciarie eguiten
eztuenaz.*

C A P. XIII.

eg. 13.

Rraiten du eferitura fainduac. *F*ilius
unius anni erat Saul , cum regnare
cepisset , duobus autem annis regnavit
super Hierusalem. Vrthe batetaco
haurra cen Saul , erreguetu cenean , eta bi vr-
thez içan cen erregue Jerufalemeren gainean.

Ordea nolatan ahal dateque haur hu-
nela? Ceren segur da vrthe bat baiño guehi
ago çuela Saulec erreguetu cenean , eta hala-
ber bi vrthe baiño guehi ago egon cela bere
erreguetafunean. Eguia da hala da. Ordea
nola hastean baitcen malicia gabe , vrthe ba-
tetaco hurraren pare , eta egoitça hartan, ita-
un baitçuen , bi vrthez çeta ez guehi ago: eta
Jaincoaren alderacotçat , ezpaitira contutan
hartea

LABURPENEA

Aurreko mendeetako Euskal Literaturak aukera gutxi izan du liburuak irarkolan ezagutu ohi duen prozesuaz mintzatzeko; eta are gutxiago, idazleek bertara eramandako bertsioren eta ondoko zuzenketen berri emateko. Euskal Literaturako obra klasikoak oro har, eta, honen barnean, XVI-XVII. mendeetako denbora-leizean erdi galduak ditugunak batik bat, inprimatutako aleen bidez baino ezin mintza daitezke eskuarki. Lekukotasun hori, tamalez, inoren erreferentzia hutsera edo, hoberenean, edizioaren ale bakan batenera mugatu ohi da nahi baino gehiagotan. Eta honetan ez da desberdintasunik autore handien eta autore txikien obren artean, arlo horretan, nonbait, gure klasiko gehienak suertatu baitira idor. Guztiarekin ere, artikuluko honek Euskal Literaturak eman duen idazle funtsezkoenaren obrak baliatu nahi izan du bazterturik ditugun liburuetan inoiz aurkikuntza bitxirik ere gerta daitekeela erakusteko eta, bidenabar, inprimatu aurrekoen eta bestelakoen ere hitz egiteko. Izatez, Axularrek idatzitako *Gero* liburuaren lehen ediziotik iritsi zaizkigun dozena eskas aleren artean, bada bat, Julio Urkixok gordea nahiz eta ez bereziki onetsia, non, besteak beste, gainerakoetan azaltzen ez diren hainbat gauza interesgarri agertzen baitira. "M" plegua edo koadernotxoia da horietako nabarmena eta garrantzitsua.

RESUMEN

Si pocas han sido las oportunidades de que la literatura vasca de los siglos precedentes ha gozado para mostrar el proceso que sigue el libro en la imprenta, menor, incluso, ha sido el número de las que ha dispuesto para reflejar la problemática de las versiones aportadas por los escritores y de sus correspondientes correcciones. En este sentido, las obras clásicas de la literatura vasca, y en especial las relegadas en los abismos de los siglos XVI y XVII, apenas si pueden hablar más allá del texto impreso en que vieron la luz. Son testimonios que a menudo se basan en ejemplares únicos y/o incompletos, y, no infrecuentemente, se nutren sólo de referencias ajenas. Y en esto no hay diferencias entre nuestros autores: mayores o menores, los más de nuestros clásicos han resultado baldíos en este aspecto. Con todo, este artículo ha querido valerse de la obra del principal autor de la literatura vasca para demostrar que aún es posible la sorpresa y el descubrimiento precioso y, a su vez, tratar acerca de los trabajos previos a la impresión definitiva de una obra. De hecho, entre la escasa docena de ejemplares que ha llegado a nosotros de la primera edición del *Gero* de Axular hay uno, recogido –pero no especialmente valorado– por Julio de Urquijo, donde aparecen interesantes elementos que no constan en los ejemplares restantes. El pliego o cuadernillo "M" es uno de los más notables e interesantes.

RÉSUMÉ

La littérature basque des siècles passés a eu peu d'opportunités de traiter le processus que les livres subissent aux imprimeries, et beaucoup moins d'opportunités de traiter les versions que les écrivains y amènent et les corrections ultérieures que l'on y fait. Dans le cas des œuvres classiques de la littérature basque et, parmi elles celles qui sont tombées dans les oubliettes des XVIe et XVIIe siècles, on ne peut, en général, parler que d'exemplaires déjà imprimés. Ce témoignage, malheureusement, plus souvent que l'on ne voudrait, se limite à la simple référence de quelqu'un ou, dans le meilleur des cas, à la référence de quelque exemplaire isolé de l'édition. Et il n'y a pas beaucoup de différence entre les grands auteurs et ceux qui sont plus modestes, car il semble que dans ce sens, le travail de la plupart de nos classiques ait été fait en vain. Malgré tout, dans cet article j'ai voulu me servir de l'œuvre écrite par

l'auteur principal de la littérature basque, pour démontrer que l'on peut aussi faire des découvertes importantes dans les livres que nous avons laissés de côté, je profite aussi de l'occasion pour parler du processus avant d'imprimer et d'autres sujets. En fait, parmi les quelques douze exemplaires qui nous sont parvenus de la première édition de *Gero* de Axular, il y en a un, conservé par Julio de Urquijo, qui n'est pas spécialement apprécié, où il y a pourtant beaucoup de choses intéressantes qui n'apparaissent pas dans d'autres exemplaires. Le cahier ou carnet «M» est l'une des plus remarquables et importantes.

ABSTRACT

Basque literature from past centuries has had few opportunities of dealing with the process which books undergo at the printers and fewer still of looking into the versions taken to printers by writers and the corrections made to them afterwards. In the case of classical works from Basque literature and of these, in general, those which were practically lost in the time abyss of the XVI and XVII centuries, we can, as a rule, speak of little more than copies already printed. Unfortunately, on more occasions than one would wish, such testimony is limited to mere reference by somebody or, in the best of events, to reference in an odd copy from the edition. And in this respect, there would appear to be little difference between great and lesser authors because apparently the work of most of our classics was futile. Nevertheless, in this article, I wished to use the work provided by the main author of Basque literature to demonstrate that it is possible to make precious discoveries in the books we have hidden away and, making use of the occasion, to speak about the process prior to printing and other matters. In fact, of the mere dozen copies known to us of the first edition of Axular's *Gero*, there is one not particularly valued copy, belonging to Julio de Urquijo, which contains many interesting things which fail to appear in the other copies. The booklet "M" is one of the most remarkable and important of these.